

УДК 930(477) «1953/1964» – «1991/2010»

А. І. Чумак

**ФОРМУВАННЯ КАДРІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА УКРАЇНИ
1953-1964 РР.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ «УКРАЇНСЬКОГО
СЕЛЯНИНА»**

У статті розглядаються праці дослідників «Українського селянина», присвячені кадровому забезпеченню українського села у 1953-1964 рр. Автор робить висновок, що їхні роботи значно розширили і змінили історіографічні уявлення про цю проблему.

Ключові слова: кадри, сільськогосподарське виробництво, історіографія

В статье рассматриваются труды исследователей «Українського селянина», посвященные кадровому обеспечению украинского села в 1953-1964 гг. Автор делает вывод, что их работы значительно расширили и изменили историографические представления об этой проблеме.

Ключевые слова: *кадры, сельскохозяйственное производство, историография*

Works of the researchers of the «Ukrainian Peasant» deal with the human resources supply of the Ukrainian village in 1953-1964. The author draws the conclusion that their works considerably extended and changed historiographic ideas about this problem.

Key words: *human resources, agricultural production, historiography*

Постановка проблеми. В історіографічних дослідженнях різноманітних питань української історії бракує студій, які б розкривали роль окремих журналів у їх вивченні. Одним із актуальних завдань сьогодні видається розгляд питання формування кадрів сільськогосподарського виробництва «хрущовської доби» у доробку дослідників українського фахового видання – «Український селянин».

Аналіз актуальних досліджень цього наукового збірника дозволяє виділити декілька праць, що можуть слугувати основою для подальших наукових розробок. Передовсім це праці І. Романюка [1], Ю. Ніколайця [2], О. Нікілева [3], О. Заболотної [4], Л. Шевченко [5] та інших дослідників. Оскільки історіографічна оцінка цих робіт є власне предметом нашої статті, тут зазначимо лишень, що історія аграрних відносин «хрущовської доби» активно стала розроблятися на сторінках «Українського селянина» приблизно з 2005 року.

Метою статті є аналіз й історіографічна оцінка праць дослідників, надрукованих в «Українському селянині» і присвячених формуванню кадрів сільськогосподарського виробництва у 1953-1964 рр.

Виклад основного матеріалу. Поза будь-якими сумнівами, формування кадрів сільськогосподарського виробництва – це тема освітньої та інфраструктурної політики влади. У конкретних умовах України 1953-1964 рр. йдеться про політику радянської влади т.зв. «хрущовської доби».

Незаперечною складовою політики формування кадрів сільськогосподарського виробництва Української РСР була в епоху Хрущова шкільна реформа. І хоча про цей зв'язок дослідники «Українського селянина» згадують епізодично, все ж є можливість скласти певні уявлення про нього.

Так, Я. Федоренко серед найбільших змін у середній освіті 1953-1957 рр. називає запровадження ручної праці в початкових класах та практичних занять учнів 5-7 класів у майстернях і на шкільних навчально-дослідних ділянках [6,

с. 186]. Це, треба думати, суттєво підвищувало не тільки допомогу місцевим колгоспам і радгоспам, а й рівень професійної орієнтації сільської молоді, яка вже тоді стала масово поглядати у бік міста.

Проте, задекларована радянською владою реформа дуже погано фінансувалася, внаслідок чого більшість сільських шкіл України на середину 1960-х рр. залишалися з мізерною навчально-матеріальною базою. У кінці квітня 1958 р. Рада Міністрів УРСР затвердила постанову «Про будівництво шкіл в Українській РСР за рахунок коштів колгоспників і надання колгоспам допомоги в шкільному будівництві», згідно з якою для спорудження навчальних приміщень та оснащення шкіл держава надавала їм цільові кредити, створювала спеціальні фонди тощо [6, с. 187]. Економія в такий спосіб державних затрат і перекидання будівництва шкіл на і без того перенавантажені боргами колгоспи давали ефект радше локальний, ніж загальний. Будівництво затягувалося, а дітям доводилося здобувати освіту фактично в польових умовах.

У невеличкій, проте багатій на висновки, розвідці в «Українському селянині» І. Романюк викладає основні проблеми розвитку сільської школи хрущовської доби. Дослідник відзначає, що «з багатьох причин освітній заклад залежав від доброї волі сільських рад і керівників господарств, що, як свідчить практика, здебільшого ігнорували його існування» [1, с. 76]. І ще – що вирішення багатьох питань сільської школи залежало від матеріальної бази і у випадку з добою Хрущова засвідчувало, «що поставлені перед нею завдання не підкріплювалися капіталовкладеннями в народну освіту» [1, с. 77]. Різноманітні експерименти боротьби з «неперспективними» селами (що супроводжувалася «раціоналізаторським» розташуванням школи у великому селі, до якого мали ходити діти із менших сусідніх), організації шкіл із продовженим днем, організації й реорганізації шкіл-інтернатів поглиблювали і без того нерайдушний стан освіти на селі.

Ю. Ніколаєць, розглядаючи в своїй історіографічній статті радянську історичну науку на предмет підготовки кадрів сільського господар-

ства, зазначає, що більшість положень праць й істориків, й історіографів радянського періоду є на сьогодні застарілими [2, с. 80]. Серед характерних рис зображення підготовки кадрів у радянській літературі дослідник називає відведення великої ролі комуністичній партії у формуванні спеціалістів так званих «масових професій», наголошення на необхідності проникнення комуністів у виробничі відносини (XX з'їзд КПРС жорстко поставив питання, щоб керівні комуністичні кадри не відособлювали партійну роботу від господарської), сприяння призначенню комуністів на керівні посади у сільському господарстві, навіть якщо вони не мали належної кваліфікації тощо [2, с. 80].

Відповідно такий «трудоий ентузіазм» комуністів у сільгоспвиробництві не міг не позначитися на їхній історіографічній оцінці. Радянська історична наука відзначала «перемогу лєнінського принципу колективного керівництва» і «розширення внутріпартійної демократії». Деякі дослідники щиро вірили, що саме делегування дедалі більшої кількості комуністів до виробничих колективів уплинуло на їхню технічну освіченість. Проте, Ю. Ніколаєць слушно вказує на справжню причину реформи партійних комітетів, підмічену вже сучасними дослідниками. Хрущов і його оточення насправді знали, що рівень виконробівської компетенції більшості партійних працівників є низьким. Відряджаючи їх на виробництво, вони фактично покладали на них відповідальність за результати виробничої діяльності. У зв'язку з цим стандартною була ситуація, коли «прагнучи зберегти свій вплив на виробництво, багато представників апарату не бажали нести відповідальності за результати свого втручання у виробництво» [2, с. 81]. Це знайшло своє продовження навіть серед непартійної молоді, яка, отримавши сільськогосподарську освіту у вищому навчальному закладі, намагалася осісти в управліннях сільського господарства, аби тільки не йти на виробництво. Цікаво, що про це зазначали і радянські дослідники [2, с. 83].

Сучасна українська дослідниця О. Заболотна (О. Лісовська) аналізує проблему існування величезної групи спеціалістів сільськогосподарського профілю, які не були задіяні на відповідних виробництвах України. На початку 1960-х рр. поза аграрним виробництвом перебувало понад 70 тис. осіб із дипломами сільськогосподарської освіти. Як і на початку 1950-х рр. ці спеціалісти не виявляли бажання працювати в сільському господарстві; таку ж непоступливість демонстрували й організації, в яких вони працювали. Отже, впродовж 1960-1965 рр., коли цю тему знову порушили методами державного тиску, до

колгоспів перейшло працювати лише 2756 таких спеціалістів, тобто 3,8 % від усіх. Плинність кадрів із села спостерігалася і серед щойно підготовлених спеціалістів, хоча у 1962-1964 рр. саме насичення українських сіл щойно випущеними інженерами та техніками-механізаторами дало підстави деяким дослідникам стверджувати, що на селі з'явилася нова соціальна група – «сільськогосподарських технократів» [4, с. 367].

Звісно ж, найбільше шкодило те, що головним принципом добору керівних органів у сільсько-господарському виробництві залишалися політичні, а не ділові якості людини. Так само обстоювали справи і з держзамовленням студентів. Свідчити про це дає нам підстави розвідка О. Нікілева. Незважаючи на те, що влітку 1956 р. всі сільгоспінститути були передані на решті від Міністерства вищої освіти до Міністерства сільського господарства СРСР, а з 1959 р. українські сільгоспвищі взагалі були у підпорядкуванні Міністерства сільського господарства УРСР, питання кадрового забезпечення колгоспного виробництва України залишалися невирішеними. Справа в тому, що, як і раніше, підготовка спеціалістів сільського господарства була в компетенції державних структур, які «у ручному режимі» визначали потреби аграрного виробництва Української РСР у фахівцях тих чи тих спеціальностей [3, с. 177]. Міністерству сільського господарства УРСР дещо вдалося поліпшити ситуацію з вищою сільськогосподарською освітою. Зокрема, в частині фінансування вузів, розширення лімітів набору студентів, відкриття нових факультетів. Окрему увагу було приділено потребі української економіки у бухгалтерях і економістах сільськогосподарського профілю: їх готували на 6 факультетах. Взагалі кількість факультетів сільськогосподарського профілю збільшилася в Україні з 32 у 1958 р. до 54 у 1963 р.

Повернення сільгоспінститутів України до централізованого управління у 1963 р. знову перекрило повітря діалогу, що склався між урядовими установами України та окремими її регіонами та колгоспами. Доля кваліфікованих робітників знову стала залежною від рішень Москви.

І без того нерівномірно розташовані сільгоспінститути Української РСР, яких найбільше було в Харківській і Київській областях, за «хрущовську добу» було декілька спроб укрупнити або ж скоротити. Незадоволення науково-педагогічних колективів, господарських та партійних органів республіки змусило центральні органи СРСР відмовитися від такої політики. Проте значно було скорочено

держзамовлення на окремі спеціальності [3, с. 177-178].

О. Нікілев наводить приклад, як без усяких запевнень у доцільності Дніпропетровський сільськогосподарський інститут протягом одного року влада перевела з біологічного на інженерний профіль. У 1955-56 навчальному році його зоотехнічний факультет був переміщений до Кам'янець-Подільського СГІ, а гідромеліоративний – до Київського гідромеліоративного інституту. До агрономічного факультету, який залишився у Дніпропетровському СГІ і прийом до якого того ж року скоротили на 50 осіб, приєднали факультет механізації сільського господарства Кримського СГІ. Не важко здогадатися, що такі рішення компартії суттєво підірвали навчальний процес і навчально-матеріальну базу вищого навчального закладу на декілька років. Передані до Дніпропетровська лабораторії і устаткування з-за невідповідності приміщень навіть у 1960 р. вивчали просто неба методом спостереження, а в дощову погоду – по плакатах [3, с. 178 - 179].

Надалі влада практикувала скорочення вузькопрофільних сільськогосподарських вузів (одно- і двофакультетних), економію на місцях державного замовлення. За потреби прийняти у 1959 р. щонайменше 7200 першокурсників, союзне керівництво не довело державний прийом навіть до 5000. І навіть за період підпорядкування сільськогосподарських вузів України своєму Міністерству сільського господарства (1959-1963) набір зріс лише на 1329 осіб [3, с. 179].

У 1960 р. Хрущову прийшла в голову ще одна реформаторська ідея, від економічної доцільності якої багато хто був у сум'ятті. Він і його оточення ініціювали переведення до 1965 р. сільськогосподарських вузів України із міст поближче до місць повного виробничого циклу, тобто до сіл. Недостатнє фінансування цього проекту й усунення Хрущова від влади, припинили реформу.

На загал потрібно погодитися з О. Нікілевим, який стверджує, що застосування можливостей вищої сільськогосподарської школи України у добу Хрущова щодо підвищення інтелектуального потенціалу керованих технологічних ланок матеріального виробництва села відбувалося непослідовно і суперечливо, адже супроводжувалося безперервними організаційними і структурними трансформаціями [3, с. 179].

О. Заболотна (О. Лісовська) досліджувала проблеми кадрового забезпечення сільського господарства України у зв'язку зі зміцненням матеріально-технічної бази її села у 1960-х рр. Аналіз радянської історіографії цього питання

дозволяє їй стверджувати, що багато її представників «з'ясовують ці питання крізь призму комуністичної ідеології, залишаючи без уваги сюжети вдосконалення професійно-кваліфікаційної структури кадрів» [4, с. 366]. Предметно у дослідженні О. Заболотної йдеться про стан підготовки майстрів із ремонту і технічного обслуговування тракторів, сільськогосподарських машин, устаткування тваринницьких ферм і комплексів, водіїв автомашин, меліораторів та інших. Дослідниця зазначає, що роль спеціалістів аграрного сектору у зміцненні матеріально-технічної бази села іноді недооцінювалася, не виявлялася належна турбота влади про створення для них відповідних умов праці, повністю не використовувався їхній досвід та знання. З іншого боку, й самі спеціалісти не завжди, на її думку, виявляли творчість й ініціативу, наполегливість, своєчасно аналізували господарську діяльність колгоспів та радгоспів [4, с. 367].

На думку Ю. Ніколайця, сам Хрущов щиро вірив у те, що, поєднуючи навчання з виробництвом, можна з кожної людини зробити не тільки фахівця, але й лідера соцзмагань, що варто лише добре попрацювати, і всі проблеми сільського господарства будуть подолані. Така установка знайшла своє відображення в радянській історіографії. Зокрема, К. Белявін, оцінюючи роль підготовки спеціалістів сільського господарства прямо на виробництві, стверджував, що важливою формою впровадження досягнень науки і передового досвіду в колгоспне виробництво було навчання колгоспників на трирічних агрозоотехнічних курсах без відриву від виробництва [2, с. 81].

Цікаві і неоднозначні наслідки мала система підготовки кадрів для сільського господарства у національному контексті. З одного боку, збільшення впливу українців у загальносоюзних та республіканських органах у добу Хрущова сприяло, згідно із законами номенклатури, підтягуванню скрізь «своїх». Тобто українці почали долати тенденцію, коли вони були тільки обслуговуючим персоналом під керівництвом росіян, надісланих «за обміном» чи ще під якимось приводом. З іншого боку, весь цей «культурний обмін» спеціалістами призводив здебільшого до русифікації українських сільськогосподарських кадрів [2, с. 82].

Питання формування кадрів для села передбачає також розгляд рівня їхнього соціального та матеріального становища. Актуальними у цьому контексті видаються висновки статті Л. Шевченко про те, що радянські дослідники завищували показники рівня та якості життя населення українських сіл доби Хрущова (тоді

частіше вживали терміни «добробут» і «рівень життя»), і нерідко бажане видавали за дійсне. Тут спрацьовувала дана їм зверху настанова, що в умовах соціалізму рівень життя «радянських людей» не міг класифікуватися як бідність, незважаючи на те, що це явище було масштабним, а не локальним [5, с. 103].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз праць сучасних дослідників «Українського селянина» стосовно питань формування кадрів сільськогосподарського виробництва України у 1953-1964 рр. дає підстави зробити висновок, що вони суттєво доповнили і якісно трансформували історіографічне бачення цієї проблеми, можуть бути основою для подальших досліджень цієї теми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романюк І. Проблеми сільської школи України в кінці 50 – середині 60 років ХХ століття / Іван Романюк // Український селянин. – 2005. – Вип. 9. – с. 76 - 77.
2. Ніколаєць Ю. Підготовка кадрів для народного господарства в роки хрущовської “відлиги” у висвітленні вітчизняних дослідників / Юрій Ніколаєць // Український селянин. – 2006. – Вип. 10. – с. 80 -84.
3. Нікілев О. Вища сільськогосподарська школа України в контексті аграрної політики держав середини 1950-х – середини 1960-х рр. / Олександр Нікілев // Український селянин. – 2006. – Вип. 10. – с. 176-180.
4. Заболотна О. Проблема кадрового забезпечення сільського господарства у зв’язку зі зміцненням матеріально-технічної бази села (60-ті роки ХХ століття) / Ольга Заболотна // Український селянин. – 2006. – Вип. 10. – с. 366-368.
5. Шевченко Л. Рівень та якість життя сільського населення України в роки хрущовської “відлиги”: історіографія проблеми / Лілія Шевченко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – с. 102-106.
6. Федоренко Я. Розвиток і основні проблеми освіти у сільській місцевості в період хрущовської “відлиги” / Яніна Федоренко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 186-188.